

BİR HAC EL KİTABI ÖRNEĞİ “HACILARA YÂDİGÂR”

A Handbook Named Hacılara Yadigar

Bilge Karga GÖLLÜ¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 01.10.2020
Kabul Tarihi : 11.11.2020
Yayın Tarihi : 22.06.2021

Özet

Her dinin kendine özgü kutsal mekânları vardır. Bu yerlerin ziyaret edilmesinin kişiye ebedî bir hayat kazandıracağına inanılmıştır. Bundan dolayı hac yollarındaki her türlü zorluk göze alınmış, hac kafileleri yılın belli dönemlerinde ibadetini gerçekleştirmek için bu yolculuklara çıkmıştır. Çoğunlukla geçmişteki ulaşım imkânlarının sınırlı olmasıyla bağlantılı olan bu sorunlar, günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte değişmiş, çoğunlukla giderilmiştir. Şimdilerde hacı adayları ziyaretlerini daha kolay yapabilmektedirler.

İslâm dininde haccın gerçekleştirildiği Mekke ile Medine Müslümanların yüzyıllardır bütün zorlukları göze alarak gitmek istediği en önemli şehirlerdir. Bu kutsal şehirlerle birlikte önemli zâtların ve mekânların ziyaret edilmesi ise hac güzergâhlarını önemli kılmıştır. Menâzil-i hac türündeki eserler, tarih boyunca izlenen yollar hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Bunun dışında haccın edâsını (menâsik) içeren ve hacca dair diğer eserler de geçmişin hac anlayış ve yolculuğuna ışık tutmaktadır.

İçeriklerine ve yazılış amaçlarına göre dört grupta toplanabilen (Hac el kitapları, rehber nitelikli hac seyahatnameleri, hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnameleri, edebî hac seyahatnameleri) hacca dair eserler arasında en fazla edebî hac seyahatnameleri üzerinde araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Hac el kitapları ise pratik bilgiler verme amacıyla yazıldığından şimdiye kadar üzerinde pek fazla durulmamıştır. Hâlbuki bu tür eserlerde tarihe ve kültüre yönelik pek çok unsura rastlamak mümkündür. Hac el kitaplarında haccın nasıl eda edileceği ön planda olsa da güzergâhlar, ziyaret yerleri, ulaşım vb. döneme ait bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca halka hitap eden bu eserlerdeki dil ve anlatımın dönemlere göre gösterdiği değişim araştırılması gereken başka bir konudur. Bu doğrultuda, çalışmamızda Hacılara Yâdigâr isimli matbu eserin tanıtım ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

12 sayfadan oluşan Hacılara Yâdigâr isimli eserin kapağına “Hacılara Yâdigâr Mekke-i Mükerrerme Medîne-i Münevverre Cidde Kuds-i Şerif Şâm-ı Şerif ve Surre-i Hümâyün Manzaraları” yazılmış olup sayfalar 3 sütuna ayrılmıştır. Fotoğrafların da yer aldığı bu el kitabının biçim, içerik, dil ve anlatım olarak değerlendirilmesiyle dönemin hac ibadetinin nasıl gerçekleştirildiği, nelere dikkat edildiği, yolculukta hangi vasıtaların kullanıldığı, hacılara ne gibi önerilerde bulunulduğu, güzergâh boyunca nerelerin ziyaret edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapılan bu çalışmayla, günümüzdeki hac el kitaplarının XX. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen bir örneği sunulmuştur. Bu tür eserlerin hazırlanışında yüzyıllara göre oluşan değişimlerin nasıl bir seyir izlediği ise ayrı bir araştırmanın konusu olup hac el kitapları hakkında toplu değerlendirmelerin yapılmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hac • El Kitabı • Kutsal Şehir ve Mekânlar.

¹ Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, bilgekarga2011@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6786-3842>

1. Giriş

İslâm'ın şartlarından biri olan haccın, anlamıyla ilgili kaynaklarda şu bilgilere rastlanmaktadır: “Zil-hicce ayında Mekke-i Mükerreme’de menâsik ü merâsim-i mu’tâde ile Ka’be-i şerîfeyi ziyâret ve tavâf etmek resmi ki şerâ’it-i hamse-i İslâm’dandır” (Şemseddin Sami, 2006, s. 540); “Mebnâ-yı İslâm olan erkân-ı hamseden biri bulunan farizayı eda için Mekke-i Mükerreme’ye gitmek” (Muallim Nâcî, 2009, s. 183); Mekke’de belirgin vakitlerde Allah’ın evini ziyaret etme (Enverî, 1312, s. 842); “... fıkıh terimi olarak imkânı olan her Müslüman’ın belirlenmiş zaman içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek suretiyle yaptığı ibadet...” (Harman, 1996, s. 382).

İslâmî kaynaklarda haccın geçmişi Hz. Âdem’e kadar uzanır. Bazı rivayetlere göre Kâbe’yi önce melekler tavaf etmiş, sonra da Hz. Âdem Mekke’ye giderek Arafat’ta Hz. Havvâ ile buluşup Beytullâh’ın etrafındaki hacla ilgili kutsal yerleri gösteren melek eşliğinde haccetmiştir. Nuh tufanının ardından kumlar altında kalan Kâbe, Hz. İbrâhîm ve oğlu Hz. İsmâil tarafından temelleri gözetilerek¹ tekrar yapılmıştır. Hac yapmak üzere insanları Mekke’ye davet eden ilk peygamberin ise Hz. İbrâhîm olduğu bilinmektedir². Hz. İbrâhîm haccın menâsikini tespit ederek Kâbe’nin her yıl ziyaret edilmesini sağlamış, sonra gelen peygamberler ve onların ümmetleri de Kâbe’yi ziyaret etmişlerdir. İslâm’ın doğuşu sırasında Kâbe’yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi (Özaydın, 1996, s. 386-388).

2. Hac Kitapları

Kutsal topraklar, her dönemde insanlığın dikkatini çekmiştir. Dinin emrettikleri haccın nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili endişelerin, ulaşım imkânları ise yolculuklarda karşılaşılan zorlukların belirleyicisi olmuştur. Bu noktada hacla ilgili yazılan eserlerin ayrı bir yeri vardır. Hacca dair eserler “içeriklerine ve yazılış amaçlarına göre dört grupta toplanabilir: (I) hac el kitapları; (II) rehber nitelikli hac seyahatnameleri; (III) hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnameleri; (IV) edebî hac seyahatnameleri” (Coşkun, 2002, s. 6).

Şimdiye kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış³ olan *Hacılara Yâdigâr* isimli eser ise fotoğraflı olup hacıların memleketlerinden ayrılışından haccı tamamlayana kadar yapmaları gerekenlerle ilgili onlara pratik bilgiler sunmaktadır. Ulaşım sırasında hangi vasıtaların kullanılacağı hakkında yolculuk zahmetlerini hafifletecek önerilere yer veren eser, hac yolculuğu sırasında mutlaka ziyaret edilmesi gereken mekânlara da işaret etmektedir. Bu yönüyle eser, hem hac konakları (menâzil) hem de haccın edasındaki kuralları (menâsik) anlatan ve hazır bilgi vermeyi hedefleyen hac el kitapları arasında değerlendirilebilir. Kişisel

¹ bk.: Bakara 2/127: “Ve ne vakit ki İbrahim, Beyt’in temellerini yükseltmeye başladı, İsmail ile birlikte şöyle dua ettiler; Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten sensin, bilen sensin”.

² bk.: Hacc 22/27: “İnsanları hacca çağır, yürüyerek veya incelmış binekler üstünde (uzak yollardan) her derin vadiyi aşarak sana gelsinler”.

³ Araştırma konumuz olan *Hacılara Yâdigâr* adlı eser, şu çalışmada Şam tarihine dair eserler arasında gösterilmiştir: Cengiz, O. (2018). Şam tarihine dair bir bibliyografya denemesi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, Antalya.

olmayan bir anlatıma sahip olması; yazarının veya kâtibinin adını, yazıldığı tarihi içermemesi (Coşkun, 2002, s. 6) de *Hacılara Yâdigâr* adlı eserin hac el kitapları arasında değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Yazma eser kütüphanelerinde, yıpranma ve yırtılma gibi sebeplerle çoğu yok olmuş olsa da hacılara yol gösterme amaçlı yazılmış bu tür birçok kitapçık bulunmaktadır. Bu eserler genellikle aynı bilgileri farklı şekillerde anlatmaktadırlar (Coşkun, 2002, s. 7). Örneklerinin fazla olması ve birbirini tekrar etmesi nedeniyle de metin çeviri ve incelemelerine pek ilgi gösterilmediği, konuyla ilgili çalışmaların edebî değeri olan eserlere yönelik olduğu dikkat çekmektedir⁴.

Hac el kitapları hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi Hac Seyahatnâmeleri üzerinde duran kapsamlı bir çalışmada da hac el kitapları konu dışında bırakılmıştır⁵. Oysa hacılara yol gösterme amacıyla hazırlanan hac el kitaplarına örnek olan bu eserler, tarihe ışık tutmaktadırlar. XX. yüzyılın başlarındaki hac edasına dair faydalı bilgi ve fotoğraflarla dönemin hac ibadetini yansıtan *Hacılara Yâdigâr* isimli el kitabı da böyle bir eserdir. Bu çalışmayla, günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen hac yolculuklarının eskiden ne şekilde gerçekleştiği gözlenmiş, bugün de basılan el kitaplarının eski bir örneği sunulmuştur.

3. Hacılara Yâdigâr'ın Biçimsel Özellikleri

Matbu olan *Hacılara Yâdigâr* isimli kitapçık, İ.B.B. Atatürk kitaplığında bulunmaktadır⁶. Kütüphanede bulunan eserler birbirinin kopyası durumundadır⁷. İkisinde de aynı kelimelerde hatalı yazımlar vardır⁸. Çalışmaya esas alınan eser (Bel_Osm_B. 00349) kapak hariç 12 sayfa ve 23×32 cm. ölçülerinde olup eserde rutubet lekeleri mevcuttur. Diğer

⁴ Mazioğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih Kütâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur Osmanlı hac seyahatnâmeleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; Aksoyak, İ. H. (2020). *Nâtik Mehmed Efendi Tuhfe-i Nâtik*. İstanbul: KTB; Aksoyak, İ. H. (2012). Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'in Edirneli Nâtik'in Tuhfetü'l-Haremeyn'ine etkisi: hikâyeler, gelenekler, inanışlar... *Millî Folklor*, 24 (95), 9-22; Süer, F. R. (2015). *Umdetü'l-hüccâc*. Sivas Belediyesi; Naıçacıgil Çopur, E. (2017). Gubârî'nin eserlerinde hac ibadeti. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 12 (23), 191-211; Weyso, M. (2011). Hac yolculuğu metinleri bağlamında 17. yüzyıl halk osmanlıcası. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Kültür Üniversitesi; Donuk, S. (2017). Servet mahlaslı bir şaire mâl edilen manzum Hac seyahatnâmeleri. *SUTAD*, (41), 13-38; Kiraz, S. (2020). Fethî'nin manzum Menâzil-i Hacc'ı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (18), 310-334; Gül, Â. (2006). Abdurrahman Gubârî'nin hayatı ve eserleri ve Menâsik-i Hac adlı eseri (edisyona kritik). *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi; Hazırbulan, T. (2017). Anonim bir yolculuğun durak noktaları: Menâzil-i Gökbuz ve Menâzil-i Hersek Ma' Derbend-i Yeni Köy. *Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu IV*, Kocaeli. 1957-1973; Koyuncu, F. (2017). Cüdi'nin manzum hac seyahatnâmeleri. *Littera Turca*, 3 (1), 177-219; Kararmaz, S. (2019). Seyahatnâmeler ışığında Mekke'de Osmanlı mimâri eserleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi; Karataş, A. (2012). Nâli Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac manzumeleri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (1), 77-94; Donuk, S. (2017). Sulhî'nin manzum hac menâzilnâmeleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18, 85-118; Kiraz, S. (2020). Konyalı Seyyid Mehmed Efendi'nin manzum Menâsik-i Hacc'ı. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 10, 1-21; Ramazanoglu Özcan, N. (2011). *Seyyid İbrahim Hanîf'in hayatı, eserleri ve Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf Li-Menâzili'l-Haremeyn adlı eserin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara; Karataş, A. (2003). *Türk İslâm edebiyatında manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac adlı eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul; Çavuşoğlu, R. (2019). Hicaz yollarında bir sûfi Mehmed İlhâmî'nin hac seyahatnâmeleri. İstanbul: Okurakademi; Kiraz, S. (2020). *İndî'nin manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme-Metin Dizin ve Sözlük)*. Erzurum: Fenomen.

⁵ Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur hac seyahatnâmeleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 7.

⁶ Hacılara Yâdigâr'a dair herhangi bir bilgiye şu eserde rastlanmamıştır: *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*. (1990). haz.: Müjgan Cunbur-Dursun Kaya. C. I. Ankara: Milli Kütüphane.

⁷ bk.: <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc> Erişim: 20.07.2020/12:22.

⁸ Bu yazım hataları çalışmanın metin kısmında belirtilmiştir.

ise (Alb_000235) kapak hariç 11 sayfadır. Eser, 24,5×34 cm. ölçülerinde olup kütüphane kayıtlarında eserin bordo deri mahfaza içinde ve karton kapaklı olduğu belirtilmiştir. Rutubet lekeleri yoktur.

Eserin⁹ kapak sayfasında “Hacılara Yâdigâr Mekke-i Mükerrreme Medîne-i Münevvere Cidde Kuds-i Şerif Şâm-ı Şerif ve Surre-i Hümâyûn Manzaraları” yazmaktadır. Başlığın altına “Bilâd-ı mübârekenin menâzır-ı ‘âliyesiyle müzeyyen olan şu mecmû’a hüccâc-ı kirâma lâzım pek çok ma’lûmâtı câmi’dir” notu düşülmüştür. Ayrıca eserin Türk matbaacılığında önemli bir yeri olan¹⁰ Ahmed İhsan Matbaası¹¹’nda basılmış olması yayının II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu matbaa II. Abdülhamid’in takdirini de kazanmıştır (Ebüzziya, 1989, C. 2, s. 95). Esere, 6907 numarası verilmiş¹², sayfa numarası ise yazılmamıştır. Eserin iki sayfası 3 sütuna ayrılmış yazılardan ve fotoğraflardan meydana gelmiştir. Fotoğrafların altındaki açıklamalar ise hem Türkçe hem Arapça cümle kuruluşuyla iki türlü kaydedilmiştir.

4. Hacılara Yâdigâr’ın İçerik Özellikleri

Eserde şu alt başlıklara yer verilmiştir: “Önce Mekke’ye mi yoksa Medîne’ye mi gitmelidir?”, “Hicâz’a gitmeden evvel”, “Deniz Yolu”, “Mısır’l-kâhirdede Ziyâret Yerleri”, “Mikât”, “İhrâmda mubâhlar”, “Cidde’de”, “Mekke’de”.

Eserin kapağındaki başlıkta yer almasına rağmen Surre-i Hümâyûn Manzaraları, Şâm-ı Şerif, Kuds-i Şerif ve Medîne-i Münevvere’ye ayrı bir başlık açılmamıştır. Bu yerlerden Kuds-i Şerif ve Medîne-i Münevvere’ye dair bilgilere diğer alt başlıklarda yer verilirken, Şâm-ı şerif ve surre-i hümâyûn¹³ manzaraları fotoğraflarla örneklendirilmiştir.

4.1. Önce Mekke’ye mi yoksa Medîne’ye mi gitmelidir?

Hacıların öncelikli olarak Mekke ve Medîne’den hangisine yönelmesi gerektiği âlimlerin görüşlerinden yararlanılarak sunulmuştur. Alkame, Esved, Ömer bin Meymûn ve Semerkandî’nin ilk olarak Medîne’ye gidilmesi gerektiği yönündeki görüşleriyle Ebû Hanîfe’nin önce Mekke’ye, Arafat’tan sonra Medîne’ye gidilmesini uygun bulan düşüncelerine yer verilmiştir.

Mekke-Medîne arası yolculuğun zamanı ulaşımın hangi vasıtalarla yapılacağına bağlanmıştır. Hacdan dönerken deniz yolunu tercih edeceklerin iki bayram arasında, kara yoluna başvuracakların Arafat’tan sonra Mekke’den Medîne’ye gitmesi gerektiği ifade

⁹ Çalışmanın metin kısmında Bel_Osm_B. 00349 numaradaki matbu eser esas alınmıştır.

¹⁰ Geniş bilgi için bk.: Rukancı, F. ve Anameriç H. (2009). Türk matbaacılığının önemli isimlerinden Ahmed İhsan (Tokgöz) ve matbaası. *Erdem* 54, 149-188.

¹¹ Ahmed İhsan Tokgöz (1867-1942) tarafından kurulan ve sırasıyla Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı (1890), Ahmed İhsan Matbaası ve Şürekâsı, Matbaa-i İhsan, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı unvanlarını alan yayınevi (Ebüzziya 1989, C. 2, s. 94).

¹² Diğer kopyada 235 yazmaktadır.

¹³ Hac döneminden önce Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyalar anlamına gelmektedir. Abbâsi halifesi Mehdi-Billâh zamanında (775-785) surre gönderilmeye başlandığı düşünülmektedir. Osmanlılar döneminde ise Haremeyn’e ilk surenin ne zaman gönderildiği bilinmemekle birlikte yaygın rivayete göre Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) surre gönderen ilk Osmanlı sultanıdır. Haremeyn’e surre gönderme geleneği XIX. yüzyılın başlarında Mekke ve Medine’nin Vehhâbiler’in yönetiminde kaldığı yıllar haricinde 1915 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir (Buzpınar 2009, C. 37, s. 567-568).

edilmiştir. Ancak bu noktada eski ulaşım sistemiyle (gidiş deniz yoluyla, dönüş kara yoluyla) yeni olanaklar karşılaştırılmış ve artık demir yolları olduğundan bu vasıtanın gidip dönmek için daha elverişli olduğuna işaret edilmiştir.

4.2. Hicâz'a Gitmeden Evvel

Bu başlık altında hacıların evlerinden çıkmadan önce yapması gerekenler aktarılmıştır. Hacıların ilk dikkat edeceği husus ise ölümü akıldan çıkarmamaktır. Alışveriş yaptığı kişilerle, evladı, karısı, akrabaları ve düşmanlarıyla helalleşmeli ve ailesine yetecek yiyecek, içecek, giyecek temin etmelidir. Daha sonra da 2 rekât nâfile namazı kılarak selamete gidip gelmesi için Allah'a yalvarıp evinden çıkmalıdır.

4.3. Deniz Yolu

Hicaz'a deniz yoluyla gitmek isteyenler için ilk olarak İskenderiye'ye çıkılması gerektiği belirtilmiştir. Hicaz'a doğrudan bilet alınır ise Süveyş yolunun kullanılmasıyla hacıların için zorlukların oluşacağı ifade edilmiştir. Hicaz'a doğrudan bilet alan hacıların oradan Cidde'ye gideceği ve vapuru¹⁴ günlerce beklemek mecburiyetinde kalacağı söylenmiştir. İskenderiye'den Süveyş'e ise demir yoluyla gidilmesi önerilmiştir.

Bilindiği gibi ilk demir yolu 1825'te İngiltere'de inşa edilmiştir. Fransa'da 1832'de, Almanya'da ise 1835'te trenler yolculara hizmet vermeye başlamıştır. Gittikçe gelişen bu ulaşım sistemine karşı Osmanlı imparatorluğunda da hayranlık uyanmıştır. Abdülmecid'in bu konuda çeşitli girişimleri olmuştur. Ancak demiryolu inşasına dair bilgi ve sermaye yetersizliği gibi önemli problemlerle karşılaşmıştır. Bu sebeple Avrupalı sermaye sahiplerine imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. İlk demiryolu projesi olan Köstence-Çernavoda hattı 4 Ekim 1860'ta açılmıştır. İzmir-Aydın hattının inşası ise Abdülmecid döneminden sonraya kalmıştır (Karal, 1988, C. VI, s. 263-264). Maddi ve manevi birçok kolaylık sunan demiryollarıyla ilgili en büyük gelişmeler ise II. Abdülhamid¹⁵ döneminde yaşanmıştır. "Bu devre bir isim vermek lâzım gelirse, tereddütsüz denebilir ki onun devri demiryolları inşa ettirip işletmek devridir" (Karal, 1988, C. VIII, s. 468). II. Abdülhamid'in en önem verdiği hat ise Hicaz demiryollarına aittir. 1901 yılında yapımına başlanan bu demiryolu hattı 1500 kilometre uzunluğunda olup Eylül 1908'de Medine'ye ulaşmış ve Şam'ı Medine'ye, Havran'ı da Der'a'ya Hayfa yoluyla denize bağlamıştır (Karal, 1988, C. VIII, s. 471). Eserde ise İskenderiye-Süveyş arasının demiryoluyla gidilmesi önerildiğinden henüz Hicaz demiryollarının tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Eserdeki misafirhane fotoğrafı da 1901 sonrasını işaret etmektedir. Çünkü hacıların dinlenebilmesi için inşa edilen misafirhane¹⁶ H. 1318 Zilhicce'sinde (Nisan 1901) açılmıştır (Kararmaz, 2019, s. 134). Bu nedenle hac el

¹⁴ 1900'lü yıllarda buharlı gemiler nehir taşımacılığında adeta devrim yapmıştır (Göçer, 2016, s. 153).

¹⁵ II. Abdülhamid dönemindeki hac yolculukları hakkında geniş bilgi için bk.: Sarıyıldız G. ve Kavak A. (2009). *Halife II. Abdülhamid'in hac siyaseti Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz hatıraları*. İstanbul: Timaş.

¹⁶ Geniş bilgi için bk.: Sarıyıldız, G. (1994). II. Abdülhamid'in fakir hacıların için Mekke'de inşa ettirdiği misafirhane. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, 121-145.

kitabının basım tarihini Nisan 1901 ile Hicaz demiryollarının hizmete açıldığı 1908 yılları arasına tarihlendirmek mümkündür.

Bu başlıktaki ikinci öneri ise doğrudan Cidde'ye bilet alınmayıp İskenderiye'ye kadar gitmek ve oradan deniz yoluyla Süveys'e varmak şeklindedir. Süveys'ten bir vapurla Cidde'ye gitmek hacılara vakit kazandıran daha kolay bir yol olarak gösterilmiştir. Bu önerilerde hacıların hem maddi imkânlarını gözetmek hem de zamandan tasarruf etmek amaçlanmıştır: *“Hâl bu ki doğrudan doğruya Cidde'ye kadar bilet almayıp da İskenderiye'ye çıkılır ve oradan teymur yoluyla Süveys'e gidilirse oradan ilk hareket edecek vapurun acentesinden bir bilet alınıp vakt gâ'ib etmeksizin sühûletle Cidde'ye vâsıl olunur”*.

Kahire'den sonra Mısır'ın ve bütün Afrika kıtasının en büyük şehri olan (Şemsettin Sâmî, 1996, C. 2, s. 931) İskenderiye, vasıta değiştirmek için bir durak olmanın yanında ziyaret edilmesi gereken önemli bir yer olarak da vurgulanmıştır. Sadece şehrin ulaşım kolaylığının değil, ziyaret bölgesi olma özelliğinin de göz önünde bulundurulması istenmiştir. Bu durum eserde şöyle dile getirilmiştir: *“İskenderiye tarihinde bir fâ'ide daha vardır. Bir kerre ba'z-ı zevât-ı şerifenin kabirleri ziyâret olunur; bir de Mısır gibi bir ma'mûre-i İslâmiyye'nin ziyâret ü müşâhedesiyile temettu' olunur. İskenderiye'de bulunan başlıca makâbir-i âliyye şu zevât-ı muhteremenindir: Zü'l-karneyn ve Danyâl 'aleyhi's-selâmun ve ashâb-ı kirâmdan 'Abdü'r-rezzâk radiya'llâhu 'anh hazretlerinin ve Seyyid 'Abdullâh el-Magribî ve tarik-i Şâzeliyye a'zâsından Ebû'l-'abbâs ve Kâfiye sâhibi İbn-i Hâcib hazretlerinin merâkud-ı şerîfeleri”*

4.4. Mısırü'l-kâhirde Ziyâret Yerleri

İskenderiye'de ziyaret edilmesi gereken mekânlardan sonra Mısır'ın en önemli şehri Kâhire'deki ziyaret yerlerinden bahsedilmiştir. Uğrayanları manevi yönden rahatlatacağı belirtilen mekânların başında Haseneyn camisinde gömülü Kerbelâ şehidi İmâm-ı Hüseyin hazretlerinin mezarı ve İdrisü's-Şâfi'nin mezarı gelmektedir. Bunların dışında da pek çok bölge ve kutsal mezarın burada bulunduğu söylenmiştir.

4.5. Mikât

“Mekke'de hacıların ihrâma büründükleri yerin adı” (Parlatır, 2010, s. 1092) anlamına gelen “mikât” başlığında deniz yolunu tercih edenlerin Şâb denizinde¹⁷ Medine-i Münevvere'nin iskelesi olan Yenbu¹⁸'dan sonra Râbig¹⁹ dağı hizasında ihrama girdikleri anlatılmıştır. Karadan gidenlerin ise Mekke-i Mükerrreme mikâtı sınırında²⁰ ihrama girdikleri söylenmiştir.

İhrâma girecek olanların yapması gerekenler şöyle sıralanmıştır: gusl etmek, koltuk ve avret yerlerini temizlemek, tıraş olmak, tırnaklarını kesmek. Daha sonra iki rekât namaz kılan

¹⁷ Kızıldeniz'e verilen isim (Şemsettin Sâmî, C. 4, 1996, s. 2803).

¹⁸ Medine'ye yaklaşık 200 km. uzaklıkta bulunan ve Suriye-Yemen ticaret güzergâhında yer alan liman şehridir (Bilge, Küçükaşçı, C. 43, 2013, s. 421).

¹⁹ Mekke'ye 186 km. uzaklıkta olan şehir doğrudan Mekke'ye giden hacıların uğrak yeridir (Öğüt, C. 30, 2005, s. 48).

²⁰ Geniş bilgi için bk.: Öğüt, S. (2005). Mikât. DİA, 30: 48-49, İstanbul: TDV.

hacıların okuması gereken bazı dualara işaret edilmiş, duadan sonra ise hacıların elbiselerini çıkarıp ihrama girmeleri istenmiştir.

İhrâmın iki parça beyaz havludan ibaret olduğu söylenerek yapılacak faaliyete (umre, hac veya her ikisi) göre niyet etmenin önemi ve hata yapma ihtimaline karşı niyetin Türkçe yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

4.6. İhrâmda Mübâhlar

Mübâh kelimesi “Yapılması veya terk edilmesi yönünde herhangi bir şer’î-dini yükümlülüğün bulunmadığı fiil ve konum” (Algül vd. 2017, s. 169-170) olarak tanımlanmaktadır. Eserde mübâh görülen davranışlar şöyle sıralanmıştır: ihramlıyken gusl etmek, kirlerini çıkarmaksızın suya girmek, hamamda yıkanmak, elbise yıkamak, yüzük ve kılıç takmak, ipeksiz kuşak ve kemer bağlamak, bir şeyin gölgesinde oturmak, şemsiye tutmak, kokusuz sürme sürünmek, diş çıkarmak (çekmek), çıban sıkmak, kan aldırarak, misvaklanmak, hacamatlanmak, yara bağlamak, yağmurluk örtünmek, aynaya bakmak, hayvan kurban etmek, yastığa baş koymak, elbise giymek, cimcime giymek, yüzü geniş pabuç giymek, kopan tırnağı ayırmak, kıl kopmayacak ve bit telef olmayacak şekilde kaşınmak, balık avlamak, ihramda olmayan avcılarının avladıkları avı ele geçirmek ve boş yere terk etmek. Bunların dışında olan davranışların ise yasaklandığı söylenmiştir.

Kadınların erkekler gibi ihrama girdikleri, yalnızca yüzlerine dokunmamak üzere peçe takmaları ve başlarını kapatmaları, elbise giymelerinin caiz olduğu da belirtilmiştir.

4.7. Cidde’de

Eserde söylenenlerden, hacı adaylarını Cidde’ye varıldığında onlara yol gösterecek kişilerin vekillerinin karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu kısımda, Cidde’de neler yapılması ve nelerden sakınılması gerektiğiyle ilgili cümleler yer almaktadır. Bu satırlar, Cidde’nin hem havası hem de yemekleriyle ilgili bilgiler vermesi bakımından dikkat çekicidir.

Cidde, Suudi Arabistan’ın Kızıldeniz kıyısında yer almaktadır. Şehrin önemi ise Hz. Osman zamanında uzak ülkelerden Mekke’ye gelen hacıların karaya ayak bastıkları bir liman şehri olarak kullanılmaya başlanmasından sonra artmıştır (Bilge, 1993, C. 7, s. 524). Eserden de Cidde’nin hac ibadetinde rehberlerin vekilleriyle buluşulan bir yer olduğu, Süveys’ten ancak vapurla buraya gelinebildiği anlaşılmaktadır.

Havası nemli ve kötü olduğundan Cidde’de yemek yemekten kaçınılması gerektiği dile getirilmiştir. Şehrin meyvelerinin yenmemesi ve yalnızca vücudu kuvvetlendirmek için et suyuyla pişirilmiş çorba içilmesi gerektiği belirtilmiştir. En fazla börek, et ve hurmadan kaçınılması konusunda hacılar uyarılmıştır. Rahatsızlık hissedildiğinde ise vakit kaybetmeden doktora müracaat edilmesi önerilmiştir.

İskenderiye ve Kahire’nin ardından Cidde’deki ziyaret edilecek yerlere de işaret edilmiştir. Birtakım şerefli zâtların burada gömülü olduğu söylenerek Hazret-i Havvâ ile Leylâ ve Mecnûn’un mezarları buna örnek gösterilmiştir.

Ziyaretten sonra vekillerin yardımıyla deve tedarik edilmesinin 50 kuruş olduğu (Cidde-Mekke arası) söylenmiş, deveye binmeden önce ise hem deveciye hem vekile bahşiş verilmesi istenmiştir.

Devenin Mekke'ye iki gecede, eşeğin ise bir gecede ulaştığı; Cidde'deki vekillerin gayet hızlı yürüdüğü; yol deveyle gidilecekse iki hacının bir devenin iki tarafına bindiği; develerin genelde gece yola çıktığı; konaklarda pilav pişirilip yendiği; her hacının pilavın bir kısmını devecisine vermesi gerektiği; deveye uygun şekilde binilmesinin ve hareket edildiği zaman dua ile namazın ihmal edilmemesi gerektiği anlatılmıştır.

4.8. Mekke'de

Cidde'den gelen kabilelerin Mekke'de hacılara yol gösterecek olan delil efendiler (rehber) tarafından karşılandığı, rehberlerin ilgilenecekleri hacıları isimleriyle arayıp buldukları ve öncesinde kendilerine Cidde'den haber geldiği söylenmiştir. Anlatılanlara göre, her delil kendi hacısını evine yollamakta ve onlara hürmet gösterip ağırlamaktadır. Bu alt başlıkta ibadetin nasıl yapılması gerektiğinin anlatılmadığı, bunun nedeninin de hacın delil eşliğinde yapılmasıyla ilgili olduğu belirtilmiştir.

Hac dönüşünde kara yolunun tercih edilmesinin kişiye Kudüs'ü ziyaret imkânı da tanıdığı; Medine ile Mekke arasında deve kiralamanın 380 kuruş, Medine'den Yenbu'a 180 kuruş olduğu ve bunun özel bir komisyonca belirlendiği söylenmiştir.

5. Dil Özellikleri

Konu "Hac" olduğundan eserde Arapça kelimelerin diğer kelimelere oranı fazladır. Türkçe kelimeler fiiller ve çekim ekleriyle sınırlı kalırken, yapılması istenmeyen davranışların daha çok Türkçe kelimelerle anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kurulan cümlelerde Arapça ve Türkçe kelimelerin diğer dillere oranla ön planda olduğu fark edilmektedir. Farsça (Çünkü, hem vb.), Fransızca (bilet, vapur, şimendifer) ve İtalyanca (acente, kumpanya) sözcüklere ise daha az rastlanmaktadır. Eserde en fazla Arapça kelimelerin (hayrlıdır, fâriza, rek'at, namâz, ba'de'l-edâ, ifâ, selâmet vb.) olduğu, ikinci sırayı da Türkçe sözcüklerin (gitmek, gelmek, bulunmak, eylemek, yoksa, için, deniz, vb.) aldığı söylenebilir. Ayrıca eserde "hatırından çıkarmamak" ve "müşkülâta uğramak" deyimlerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Eserin basım amacı hacılara rehberlik etmek olduğundan yazılanların halk tarafından anlaşılır olması önemlidir. Bu doğrultuda *Hacılara Yâdigâr*'ın anlaşılır bir dille yazıldığı söylenebilir. Zaten İslam dininin etkisiyle halk Arapça ibare ve kelimelere oldukça yakındır. Ayrıca ulaşım imkânlarına demiryolları ve buharlı gemilerin katılmasıyla, doğal olarak bu vasıtalara ait Batı kökenli terminoloji de toplum hayatına girmiştir. Eserde geçen şimendifer, kumpanya, bilet, acente vb. kelimeler bunu göstermektedir.

Sonuç

Biçim ve içeriği dikkate alındığında eserin, hacılara yardımcı olma amacıyla yazılmış bir el kitabı olduğu söylenebilir. 1890 yılında açılmış olan Ahmed İhsan Matbaası'nda basıldığı kapak sayfasında belirtilen eserin II. Abdülhamid dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca fotoğraflar arasında II. Abdülhamit döneminde inşa edilmiş misafirhaneye ait bir görüntünün yer alması da basımın 1901 yılından sonra yapılmış olabileceğini göstermektedir. Anlatılanlardan Hicaz demiryollarının da henüz faaliyete geçmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple el kitabının basım tarihini 1901-1908 yılları arasına tarihlendirmek mümkündür.

Tanıtımı ve değerlendirmesi yapılan *Hacılara Yâdigâr* isimli eser hem dönemin hac yolundaki ulaşım imkânlarına hem de hac ibâdeti sırasında yapılması ve yapılmaması gereken davranışlara ışık tutmaktadır. İskenderiye ve Kâhire’de hangi kutsal mekânların olduğu bilgisini de veren eser, XX. yüzyılın başlarındaki hac güzergâhları ve konaklarını öğrenmemize yardımcı olmaktadır.

Eserde Arapça, Türkçe, Farsça, Fransızca ve İtalyanca sözcüklere yer verilmiştir. Arapça kelime kadrosu ilk sırayı alsa da Türkçe kelimeler azımsanmayacak sayıdadır. Ayrıca eserde hac niyetinin de Türkçe yapılması istenmiştir.

Bu araştırmayla bir el kitabında hangi bilgilerin yer aldığı, XX. yüzyılın başlarında ulaşım imkânları ile hac anlayışının nasıl olduğu gösterilmeye çalışılmış, dil ve anlatıma dair bazı tespitlerde de bulunulmuştur. Fotoğraflı bir el kitabı örneğinden hareketle yapmış olduğumuz bu değerlendirmenin konu hakkındaki çalışmalara yardımcı olacağını düşünüyoruz. Ayrıca geçmişten bugüne hac el kitapları üzerine yapılacak kapsamlı çalışmalarla da hac yolculuklarının yapılmasına dair değişimler daha ayrıntılı olarak görülebilecektir.

Kaynaklar

- Aksoyak, İ. H. (2012). Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'inin Edirneli Nâtık'ın Tuhfetü'l-Harameyn'ine etkisi: hikâyeler, gelenekler, inanışlar... *Milli Folklor*, 24 (95), 9-22.
- Aksoyak, İ. H. (2020). *Nâtık Mehmed Efendi Tuhfe-i Nâtık*. İstanbul: KTB.
- Algül vd. (2017). *İlmihal I (iman ve ibadetler)*. Ankara: İSAM TDV.
- Bilge, M. L. (1993). Cidde. *DİA*. İstanbul: TDV, 7, 523-525.
- Bilge, M. L.-Küçükaşçı, M. S. (2013). Yenbu'. *DİA*. İstanbul: TDV, 43, 421-423.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *DİA*, İstanbul: TDV, 37, 567-569.
- Cengiz, O. (2018). Şam tarihine dair bir bibliyografya denemesi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*. Antalya.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur Osmanlı hac seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, R. (2019). Hicaz yollarında bir sûfi Mehmed İlhâmi'nin hac seyahatnâmesi. İstanbul: Okurakademi.
- Donuk, S. (2017). Servet mahlaslı bir şaire mâl edilen manzum hac seyâhatnâmesi. *SUTAD*, (41), 13-38.

- Donuk, S. (2017). Sulhî'nin manzum hac menâzîlnâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18, 85-118.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. (?) *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Kelime Kelime Okunuşu* [Ed. Abdullah Sarıkaya]. Konya, Haktan.
- Enverî, H. (1312). *Ferheng-i Füşürde-i Sühan*. C. 1, Tahran.
- Göçer, K. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ulaşım ve Servet-i Fünûn Dergisi ulaşım bibliyografyası. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi XI (II)*, 149-205.
- Gül, Â. (2006). Abdurrahman Gubârî'nin hayatı ve eserleri ve Menâsik-i Hac adlı eseri (edisyon kritik). *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi.
- Hacılara Yâdigâr*. İBB Atatürk Kitaplığı (Bel_Osm_B. 00349).12 s.
- Hacılara Yâdigâr*. İBB Atatürk Kitaplığı (Alb_000235). 11 s.
- Harman, Ö. F. (1996). Hac. *DİA*, İstanbul: TDV, 14, 382-386.
- Hazırbulan, T. (2017). Anonim bir yolculuğun durak noktaları: Menâzil-i Gökbuze ve Menâzil-i Hersek Ma' Derbend-i Yeni Köy. *Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu IV*, Kocaeli, 1957-1973.
- <http://aturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc>
Erişim: 20.07.2020/12:22.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi C. VI*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi C. VIII*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kararmaz, S. (2019). Seyahatnâmeler ışığında Mekke'de Osmanlı mimârî eserleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Karataş, A. (2003). *Türk İslam edebiyatında manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac adlı eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karataş, A. (2012). Nâli Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac manzumeleri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (1), 77-94.
- Kiraz, S. (2020). Fethî'nin manzum Menâzil-i Hacc'ı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 310-334.
- Kiraz, S. (2020). Konyalı Seyyid Mehmed Efendi'nin manzum Menâsik-i Hacc'ı. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 10, 1-21.
- Kiraz, S. (2020). *İndî'nin manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme-Metin Dizin ve Sözlük)*. Erzurum: Fenomen.
- Koyuncu, F. (2017). Cûdî'nin manzum hac seyahatnâmesi. *Littera Turca*, 3 (1), 177-219.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muallim Nâcî. (2009). *Lügat-i Nâcî*. haz. Ahmet Kartal, Ankara: TDK.
- Nalçacıgil Çopur, E. (2017). Gubârî'nin eserlerinde hac ibadeti. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12 (23), 191-211.
- Öğüt, S. (2005). Mikât. *DİA*. İstanbul: TDV, 30, 48-49.
- Özaydın, A. (1996). İslâm'da Hac. *DİA*, İstanbul: TDV, 14, 386-389.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı.

- Ramazanoğlu Özcan, N. (2011). *Seyyid İbrahim Hanîf'in hayatı, eserleri ve Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf Li-Menâzili'l-Haremeyn adlı eserin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2009). Türk matbaacılığının önemli isimlerinden Ahmed İhsan (Tokgöz) ve matbaası. *Erdem* 54, 149-188.
- Sarıyıldız, G. (1994). II. Abdülhamid'in fakir hacılar için Mekke'de inşa ettirdiği misafirhâne. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, 121-145.
- Sarıyıldız G. ve Kavak A. (2009). *Halife II. Abdülhamid'in hac siyaseti Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz hatıraları*. İstanbul: Timaş.
- Süer, F. R. (2015). *Umdetü'l-hüccâc*. Sivas Belediyesi.
- Şemsettin Sâmî. (1996). *Kâmûsu'l-a'lâm C.2*. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemsettin Sâmî. (1996). *Kâmûsu'l-a'lâm C.4*. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemseddin Samî. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928) C. I*. 1990. haz.: Müjgan Cunbur-Dursun Kaya. Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Weyso, M. (2011). Hac yolculuğu metinleri bağlamında 17. yüzyıl halk Osmanlıcası. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Ziyad, E. (1989). Ahmed İhsan Tokgöz. *DİA*, İstanbul: TDV, 2: 94-95.

EK

METİN

Hâcılara Yâdigâr

Mekke-i mükerreme Medîne-i münevvere Cidde Kuds-i şerîf Şâm-ı şerîf ve Şurre-i hümayûn manzaraları

Bilâd-ı mübarekeniñ menâzır-ı ‘âliyyesiyle müzeyyen olan şu mecmû‘a hüccâc-ı kirâma lâzım pek çok ma‘ lûmâtı câmi‘ dir.

Maḥba‘ a-ı Ahmed İhsân

**Farîza-i hacca dâ’ir ba‘ z-ı ma‘ lûmât-ı dîniyye
Evvel emrde Mekke’ye mi yoksa Medîne’ye mi gitmelidir?**

‘Ulemâ-yı eslâf bu huşûsda ihtilâf etmişlerdir. Ekâbir-i tâbi‘în-i kirâmdan ve kudemâ-yı fukehâ-yı zü’l-ihtirâmdan ‘Alkame ve Esved ve ‘Ömer bin Meymûn hazretleri ibtidâ Medîne-i münevvere’ye gitmek cihetini iltizâm eylemişlerdir. İmâm-ı Ebû Hanîfe rahmetu’llâhi ‘aleyh hazretleri hüccâc için ahsen olan Mekke-i mu‘azzamaya gidip ba‘de’l-‘arafât Medîne-i münevvereye gitmek iktizâ eder buyurmuşlardır. Semerqandî hazretleri fetâvâsında kavlı-i şânîyi kavlı-i evvele tercîh edip faḫaḫ kavlı-i evvelîni cevâzına da kâ’il olan e’imme pek çokdur diyor.

Zamânımızda hüccâcîñ Mekke-i mükerremeden Medîne-i münevvereye beyne’l-‘ıydeyn gitmeleri, eger bahren ‘avdet edecek iseler, hayırlıdır. Yoksa berren ‘avdet eyleyecek iseler ba‘de’l-‘arafât uğramaları daha hayırlıdır. Evvelleri bahren ‘azîmet ve berren ‘avdet münâsib idi. Faḫaḫ şimdi teymur yolu mevcûd bulunduğundan mezâhim-i seferiyye hayli ta‘dîl olunmuşdur. Bu cihetle muvaḫḫidîn-i ihlâş-ı karîñ için arz-ı mübareke şimendiferle gidip gelmek evlâdır.

Hicâz’a Gitmezden Evvel

Farîza-i hacı İfaya niyet eden zât memleketinden müfârekat etmezden mevdi ḫatîrından çıkarmayıp aḫz u i‘fâda bulunduğ u kimselerle ve evlâd u ‘ıyâliyle ve akrâbâ ve adüvvâsıyla ḫelâllaşmak ve ‘â’ilesiniñ ihtiyâcına kâfî yiyecek içecek ve giyecek tedârik eylemek vâcibdir.

Bundan sonra sünnet olan iki rek‘at nâfile namâzını ba‘de’l-edâ selâmetle gidip gelmesi için bârgâh-ı şamedânîye ref‘-i niyâz eyleyerek ḫânesinden çıkmalıdır.

Deñiz Tariḫi

Kıt‘a-i mübareke-i Hicâz’iyyeye deñiz tariḫinden gitmek isteyen zevât-ı kirâm için evvel emrde İskenderiyye’ye çıkmak münâsibdir. Çünkü İskenderiyye’ye çıkılmayıp da toğrudan toğruya bilet alınıp Süveyş tariḫiyle gidilmek istenirse müşkilâta uğranılır. Çünkü oradan Cidde’ye gidecek vapuru günlerce ve hattâ ba‘zen on beş gün beklemek lâzım gelir. Bu sebeble toğrudan toğruya bilet alınmayıp bileti İskenderiyye’ye kadar almak ve oradan şimendiferle Süveyş’e gidilmek lâzımdır. Çünkü Süveyş’den her zamân Cidde’ye vapurlar vardır. Toğrudan toğruya bilet almış bulunan bir ḫacî muḫlaḫa biletini aldığı kumpanyanuñ vapurunu bekleme mecbûrdur. Bu da hem vaḫt-i ziyâ‘ını, hem de masârif-i zâ’ideyi mücibdir. Ḥâl bu ki toğrudan toğruya Cidde’ye kadar bilet almayıp da İskenderiyye’ye çıkılır ve oradan teymur yoluyla Süveyş’e gidilirse oradan ilk ḫareket edecek²¹ vapuruñ acentesinden bir bilet alınıp vaḫt gâ’ib etmeksizin sühûletle Cidde’ye vâsıl olunur.

İskenderiyye tariḫinde bir fâ’ide daha vardır. Bir kerre ba‘z-ı zevât-ı şerîfeniñ ḫabrleri ziyâret olunur; bir de Mışır gibi bir ma‘mûre-i İslâmiyye’niñ ziyâret ü müşâhedesiyle temettu‘ olunur.

İskenderiyye’de bulunan başlıca maḫâbir-i ‘âliyye şu zevât-ı muḫteremeniñdir:

Zü’l-ḫarneyn ve Danyâl ‘aleyhüme’s-selâmiñ ve aşḫâb-ı kirâmdan ‘Abdü’r-rezzâḫ raḫiyya’llâhu ‘anh hazretleriniñ ve Seyyid ‘Abdullâh el-mağribî ve tariḫ-i şâzeliyye a‘zasından Ebû’l-‘abbâs ve Kâfiye şâhibi İbn-i Hâcib hazretleriniñ merâḫıd-ı şerîfeleri.

Mısrü’l-ḫâhirde Ziyâretgâhlar

Bunlardan başka (Haseneyn) câmi‘-i şerîfde şehîd-i Kerbelâ (İmâm-ı Hüseyñ raḫiyya’llâhu ‘anh) hazretleriniñ re’s-i sa‘âdetleri medfûn-ı mevḫi‘-i ḫürmetdür.

Şoñra şâhib-i mezheb İdrîsü’s-şâfi‘î ‘aleyhi rahmeti’ll-bârî hazretleriniñ merḫad-ı şerîfi daḫı oradadır.

Daha bu zevât-ı kirâmdan mâ‘adâ pek çok mevâḫı‘ ü merâḫıd-ı mübareke mevcûd olup cümlesiniñ ziyâretlerinden ma‘nen ve rûḫen istifâde ve istifâza olunur.

Mîkât

²¹ Bu kelime şeklinde yanlış yazılmıştır.

Hiçâz'a giden kimselerden bahren 'azîmet eyleyenler Şâb deñizinde Medîne-i münevverenüñ iskelesi olan Yenbu' dan sonra (Râbiğ) tağı hizâsında ihrâma girerler. Qaradan gidenler de Mekke-i mükerra me mîqâtı hudûdunda ihrâma dâhil olurlar.

İhrâma girecek olanlar mümkün ise gûsl ederler; ondan sonra koltuq ve 'avret yerlerini temizlerler; trâş olurlar; tırnaqlarını keserler. Bundan sonra iki rek'at (sünnetü'l-ihrâm) namâzını edâ eylerler. İlk rek'atında fâtihadan sonra (kul yâ eyyühe'l-kâfirün) sûre-i celîlesi ve ikinci rek'atde fâtihadan sonra (ihlâş-ı şerîf) kırâ'at olunur. Ve sonra elbiseler çıkarılıp ihrâm giyilir.

Ka' betu'llâhîñ tavâfı-Ṭavâf-ı Ka' betu'llâh

Mekke-i mükerra mede hüccâc-ı İrâniyye-El-hüccâcü'l-İrâniyye fî Mekketü'l-mükerra me

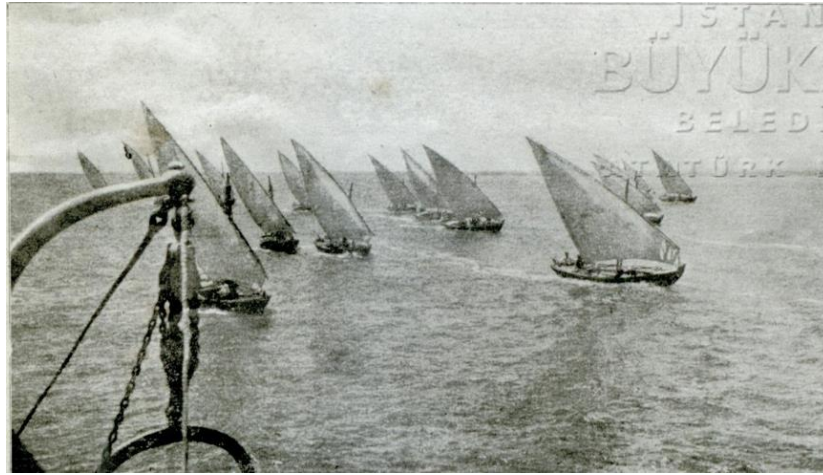
Mekke-i mükerra mede hüccâc-El-hüccâc fî Mekketü'l-mükerra me

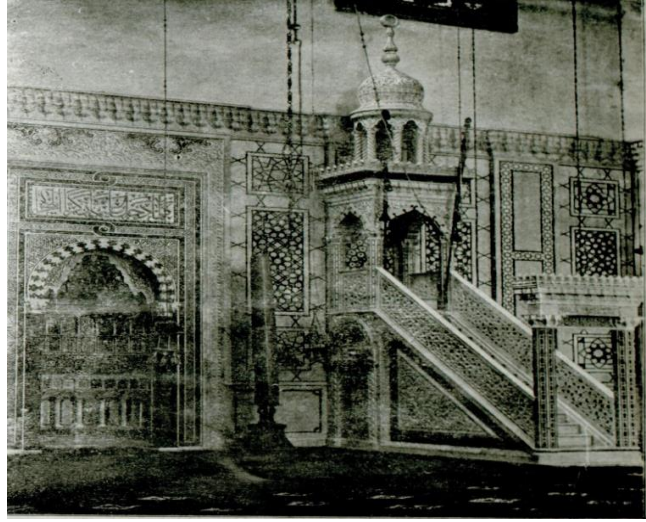
Cebel-i 'Arafat ve huccâc-ı müslimîniñ ziyâreti-Cebelü'l-'arafat ve ziyâreti'l-huccâcü'l-müslimîn

Huccâc-ı müslimînin Cidde'ye vapurdan hürûcu-Hürücü'l-huccâcü'l-müslimîn mine'l-bâbü'r fî Cidde

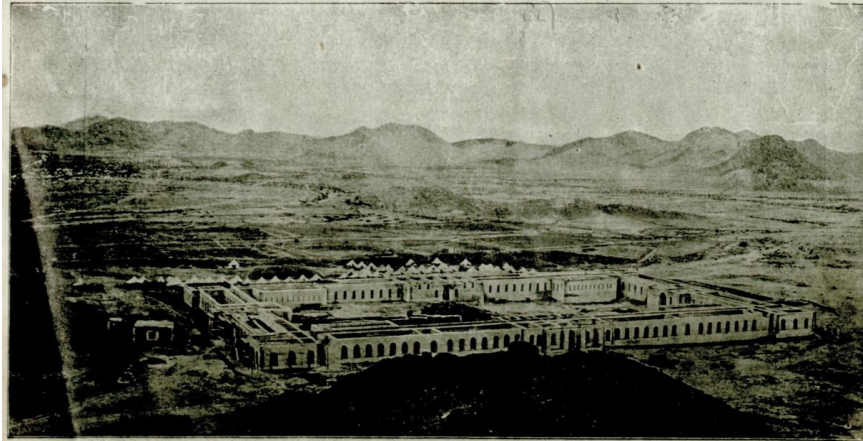
Cidde'de huccâc kayıkları-Zenâyikü'l-huccâc fî Cidde

Medīne-i Münevverede bir mihrāb-Mihrābü'l-laṭīf fī Medīnetü'l-münevvere

Mekke-i mükerremeye maḥmil-i şerīfīn muvāşalati-Vuşül-i maḥmilü'ş-şerīf ilā Mekketü'l-mükerreme

Mekke-i mükerreme civārında misāfirhâne-"misāfirhâne" fī ḳurb-i Mekketü'l-mükerreme

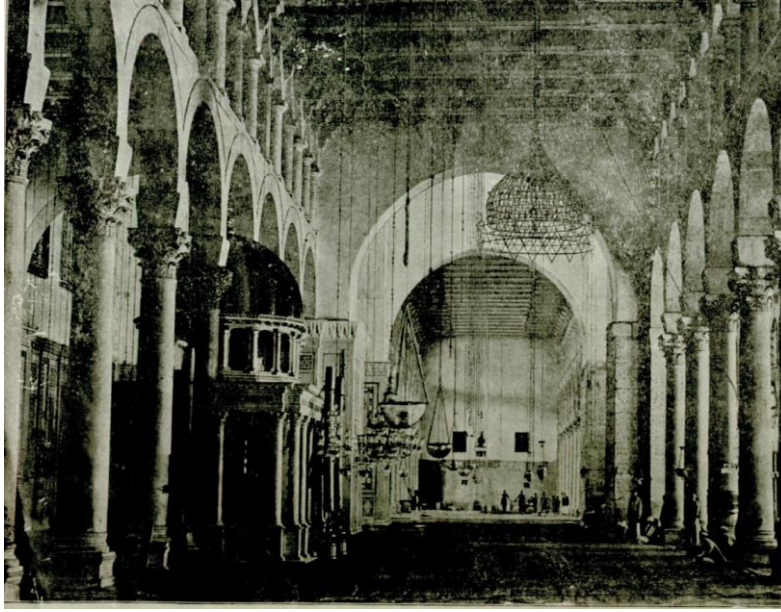
Mekke-i mükherremede dâ'ire-i hükümet-Dâ'iretü'l-hükümet fî Mekketü'l-mükherreme

Şâm-ı şerîfde maḥmil-i ḥüccâc-Maḥmilü'l-ḥüccâc fî'ş-Şâm

Şâm-ı şerîfde câmi'-i Emeviyye derûnunda miḥrâb ciheti-Miḥrâb-ı câmiü'l-Emevî

Şâm-ı şerîfde câmi' -i Emevî derûnu-Dâhîl-i câmi' ü'l-Emevî fî'ş-Şâm

Şâm-ı şerîfde câmi' -i Emeviyye havâlîsi-
Şahîn-i câmi' ü'l-Emevî fî'ş-ŞâmŞâm-ı şerîfde hazret-i Yahyâ türbe-i münîfesi
-Merqad-i Seyyid Yahyâ fî'ş-Şâm

ihram iki parça beyaz havludan 'ibâretidir. Bunlara bürünülererek ('Umre) ye niyet olunur. Yalnız hacc niyetiyle ihrama girenler buña niyet ederler. Eger hem hacc ve hem 'umreye niyet olunursa lisânen her ikisine niyet edilmek lâzımdır. 'Arabca bilmeyenler Türkçe niyet ederlerse efdaldır. Çünkü 'Arabca'nın ma'nasını bilmeyerek yañış niyet etmek ihtimâli vardır.

İhrâmda Mubâhlar

İhrâmlı iken gûsl etmek, kirlerini çıkarmaksızın şuya girmek, hamâmda yıkanmak, elbise yıkaamak, yüzük ve kılınc taşmak, ipeksiz kuşak ve kemer bağlamak, bir şey'in gölgesinde oturmak, şemsiye tutmak kokusuz, sürme sürünmek, diş çıkarmak, çiban şıkmaak, kan aldırmaak, misvâklenmek, hacâmatlanmaak, yara bağlamaak, yağmurluak örtünmek, âyineye bakmaak, hayvân zebh itmek, yaşıdığa baş koymaak, elbise bürünmek, (cimcime) denilen pâpüş veyâ na' lîn giymek, yüzü eñsiz pâpüş giymek, kôpan tırnağı ayırmaak, kıl kôpmayacaak ve kehle telef olmayacaak şüretde kaşınmaak, balık şayd etmek, ihrâmda olmayan şayyadların şayd etdikleri şikârî tenâvül eylemek ve terk-i mâ-lâ-ya' nî etmek mubâhdır. Bunların hâricinde olan a' mâl ü ef' âlin cümlesi-gerek kaşden gerek unudularaak

yapılsın-cinâyettir ve cezâ lâzım gelir. Şâyed kehle öldürülürse üçe kadar beher kehle için bir âdem toyurmak, üçden fazla olursa şadağa-i fiṭr miḳdârında aḳçe taşadduḳ edilmek lâzımdır sâ'ir-i küçek ve sinek mişilli ḫayvânât öldürülürse bir şey lâzım gelmez.

Haccı veyâ 'umreyi ḳablü'l-ekmel mücâma'at edilirse nüsk-i hacc u 'umre fâsîd olur.

Arz-ı ḫaremiñ eşcâr u nebâtâtını ḳaṭ' etmek daḫi ḫarâmdır. İmâm-ı a'zam ḫazretlerine göre bunlarıñ ḳıymetlerini taşadduḳ etmek lâzımdır.

Ḳadınlar daḫi erkekler gibi iḫrâma girerler; yalnız yüzlerine ṭoḳunmamak üzere bir peçe örtmeleri ve başlarını ḳapatmaları, elbise giymeleri câ'izdir.

Cidde'de

Cidde'de muvâşalat olunduḡu zamân her ḫâcînuñ delîl edineceḡi zâtıñ Cidde'ye vekîli bulunur. Onuñ vâsıtasıyla bir yere inilir. Ğâyet ruṭûbetli ve hevâsı fenâ olduḡundan münâsebetsiz yemek yemekden iḫtirâz edilmeli; perḫîz olunmalıdır. Yalnız vücûdî kāfî derece ḳuvvetlendirmek için et suyuyla pişirilmiş çorba içmeli ve oranın mîvelerinden şaḳınmalıdır. Hele börek, et, ḫurma gibi şey'leri çoḳça yemekden Ğâyet şaḳınmalıdır. Vücûdca biraz râḫatsızlık ḫiss olursa der-'aḳab ṭabîbe mürâca'at olunmalıdır. Cidde'de birtaḳım zevât-ı şerîfe medfûndur. Ez-cümle ḫazret-i Ḥavvâ'nıñ ḳabrleri vardır. Soñra Leylâ ile Mecnûn daḫi orada medfûndurlar.

Bunlarıñ ziyâretinden soñra deve tedârikine baḳmalıdır. Deve vekîl vâsıtasıyla tedârik edilir. Cidde'den Mekke'ye kadar beher deveniñ fiyatı kırık elli ḡuruşdur. Deveye binmezden evvel vekîliñ ḫidmetine muḳâbil kendisine bir mecîdiyye kadar bir para verilmesi ve deveye bindikten soñra gerek deve için ve gerek deveci için beş on ḡuruş şadağa nev'inden bahşîş verilmesi münâsibdür.

Deve Mekke-i mükerreremeye iki gecede ve merkeb bir gecede vâşıl olur, oralarıñ vekîlleri Ğâyet sür'atli yürür. Deve ile gidilirse iki ḫâcî bir deveniñ iki tarafına binerler.

Develeriñ gece yola çıkması öteden beri mu'tâddır. Gerek yolda ve gerek inip binerken diḳḳatli tavranmak lâzımdır. Yolda ḳonaḳ maḫallinde pilav pişirilip yenir. Her ḫâcî pişirdiḡi pilavıñ bir kısmını devecisine vermeli ve onuñ da ḳarnını toyurmalıdır. Bir yere inildiḡi ve oradan ḫareket edildiḡi şıralarda du'â oḳumak ve ikişer rek'at namâz ḳılmaḡ²² sünnetdir.

Mekke'de

Cidde'den gelen ḳâfileleri, delîl efendiler şehriñ ḫâricinde istiḳbâl eyerler ve kendi ḫâcîları olan zâtları isimleriyle arar bulurlar. Çünkü kendine Cidde'den ḫaber gönderilmiştir. Her delîl ḫâcîsını ḫânesine yollar ve ḫaḳḳında ḫürmet gösterir.

Artık Mekke'de iḳâmet eşnâsında îfâ edilecek merâsim ü menâsık-ı hacc delîl efendiniñ ta'rîfiyle yapılacağından burada îzâhından şarf-ı nazar olundu.

Medîne-i münevvereye 'azîmet edildiḡi şüretde orada daḫi delîl efendileriñ ta'lîmiyle ḫareket olunur. Medîne-i münevvereden 'avdet yâ berren şimendiferle veyâḫûd Yenbuḡ tariḳiyle bahrendir.

Berren 'avdet edenler Ḳuds-i şerîfi de ziyâret edebilirler. Medîne-i münevvere ile Mekke-i mükerrreme arasında beher deveniñ kirâsı (380) ḡuruşdur. Medîne'den Yenbû'a ise (180) ḡuruşdur. Bu miḳdârlar ḳomisyon-ı maḫşûşca ḳarârlaşdırılmışdır.

Fiyat 60 paradur

²² Kelime "ḳılmaḡı" şeklinde yazılmıştır.

A Handbook Named Hacilara Yadigar

Abstract

Each religion has its own sacred places. It is believed that visiting these places will give an eternal life to the person. Therefore, all kinds of difficulties on pilgrimage routes were taken into consideration, and pilgrimage groups went on these journeys to perform their worship at certain times of the year. These problems, which are mostly related to the limited transportation possibilities in the past, have changed with the developing technology today and mostly have been eliminated. Nowadays, pilgrim candidates can make their visits easier.

Mecca, where pilgrimage was performed in Islam, and Madinah, also known as the city of Mohammed, is the most important city that Muslims want to go for centuries by taking all the difficulties. Along with these holy cities, the way other pilgrimages and places are seen determines the way pilgrimage routes are arranged. "Menazil" type works provide important information about the routes followed throughout history. Apart from this, other works that contain the content of the pilgrimage (menasik) shed light on the pilgrimage understanding and journey of the past.

It is seen that among the works related to the pilgrimage, the most studies are done on literary pilgrimage travel books that can be grouped into four groups according to their content and writing purposes (Pilgrimage handbooks, guided pilgrimage travel books, memoirs and reports, literary travel books). Since the pilgrimage handbooks are written to give practical information, it has been realized that there has not been any research on this subject. However, it is possible to come across many elements of history and culture in such works. Although how to make the pilgrimage is in the foreground, these pilgrimage handbooks contain information about routes, places of visit, transportation, etc. In addition, the change of language and expression in these works that appeal to the public according to the periods is another subject that needs to be researched. In this direction, it is aimed to introduce and evaluate the printed work named Hacilara Yadigar in our study.

"Mekka Medina Jidde Jerusalem Capital of Syria and Surre-i Humayun Scenes" was written on the cover of the work named Hacilara Yadigar, which consists of 12 pages, and the pages are divided into 3 columns. By evaluating the form, content, language and expression of this handbook, which also includes photographs, it was tried to observe how the pilgrimage of the period was carried out, what was paid attention to, what means of travel were used, what kind of suggestions were made to pilgrims, and which places were visited along the route. In addition, with this work, by presenting a sample that can be dated to the beginning of the 20th century, the necessity of collective evaluations on the subject has emerged. The course of the changes over the centuries in the preparation of such works is the subject of a separate research and requires collective evaluations about the pilgrimage handbooks.

Keywords: Pilgrimage • Handbook • Sacred City and Places